

SECȚIUNEA II: SOCIETATEA

Cap. I: Costumul

§ 79. IMBRĂCĂMINTEA BOIERILOR. — Costumul Domnului și al Dómnului, al boierilor și al cocónelor din epoca fanariotă era aprópe exclusiv turcesc ca și modul lor de trai¹⁾. Mai toți boierii mergeau la Constantinopole nu atât pentru instrucțiunea lor cât pentru însușirea manierelor și a bon-tonului oriental²⁾.

Pe atunci erau la modă veștmintele largi și flotante: șalvari, albi sau roșii (purtați de boieri

¹⁾ Bauer, 232: Les Valaques ont pris beaucoup de choses des Turcs leurs maîtres; ils s'habillent et vivent à peu près à leur manière... leurs maisons et demeures sont aussi bâties et arrangées à la turque, surtout celles des grands et des gens à leur aise... Les Valaques cachent le sexe ainsi que les Turcs. Les grands, les courtisans et les gens riches imitent entièrement les Turcs et leur ressemblent parfaitement, à la différence près que la religion peut mettre entre deux peuples.

Del Chiaro, 29: L'abito de' Valachi e totalmente lo stesso con quello de' Turchi, eccettuatone il berettone, che è alla usanza polacca... Il vestir delle donne è un misto di abito alla greca e alla turchesca, ma no col viso coperto.

Cf. Bandinus, 310: Vestes portant (Moldavi) more turcarum ad talos usque dependentes, uti etiam aliae nationes orientales.

Fotino III, 138: Boierii imiteză cu deosebire pe Otomani atât la îmbrăcăminte cât și la împodobirea caselor, la mese, la mulțimea bucatelor, la ceremonii, la rânduiele, la mulțimea slugilor, la lux și la alte multe.

²⁾ Langeron, 75: Constantinople donne le ton à Jassy, comme Paris à la province, et les modes y arrivent encore plutôt.

și de cocóne) sau ciacșiri adică șalvari mai lungi; și mai ales caftanul din stofe diferite după rang și purtat de la Vodă până la ultimul curtén.

Peste cămașa de borangic, sau și peste ilic, boierul punea anteriul (adoptat și de cocóne), haină cu mâneci lungi și cu margini flotante, încheiată cu copci cari țineaă locul nasturilor și butonierelor; d'asupra anteriorului, după ce se încingea cu taclitul, punea (la sêrbători) binișul, altă haină cu mânecile despicate și îmblănită pe de margini, sau (obiceiuit) giubéua de postav blănit cu brațele largi și scurte (binișul și giubéua făceaă parte și din costumul cocónelor).

O haină boierescă de paradă era dulama, vestmîntul de gală al ienicerilor, purtat odiniórá de eroii sêrbi și de magnații unguři.

Vara boierul purta fermenea și iarna haine blănite, ca contoș și cubur. Mantaua militară se numia capot, iar cepchenul era o haină asemenea dulamei.

Șalul de lână fórte fină, în forma unui pătrat lung și brodat de jur împrejur cu fire de lână colorată, servia bărbaților de brîu și femeilor de brobódă. Domnul purta la brîu, ca vizirii și pașii, un hanger de aur împodobit cu diamante; iar Dómna și domnițele, ca Sultanele și cadînele, un hanger mai mic ornat cu briliante¹⁾.

Veștmintele de onóre, date de Sultan înalților dignitari în semn de favóre, au fost desființate în Turcia la 1837; la noi, caftanul a dis-

¹⁾ Orășanu I, 19 (despre costumul boierilor din trecut):

Purta în cap islicul, calpacul, gugiumanul,
Binișul și giubéua, șalvari și caftanul,
Taclitul, șalul, meșii, papuci și fermenea,
Și anteriorul mândru de șam-șamalagea.
Tarabulusul falnic cu ciucuri de mêtase,
Cu fesul tras pe céfă, cu cefe de tot rase...

părut, odată cu însemnarea-I onorifică, pe la 1850.

§ 80. COAFURA LOR. — Acoperemîntul capului îmbrăca forme tot atât de variate. Turbanul care, ca semn distinctiv al națiunii dominante, nu putea fi purtat de nemusulmanî, a fost înlocuit cu căciulî carî de carî mai înalte și mai mari¹⁾: cuca și caucul, ambele împrumutate de la ienicerî pe ale căror morminte se mai vede reprezentat în piatră cel din urmă, un fel de bonet-turban oval cu dungî verđî și negre; cuca era rezervată Domnului, iar caucul mai ales clasei neguțătorescî.

Dar mai ales *ișlicul*, căciulă pătrată și îmblănită asemenea unui baret (*ișlicul* domnesc de samur purta și numele de „gugiuman“) și *calpacul*, căciulă enormă de cel puțin 5 picioare în circumferență, din câte 7—8 piei negre de miel jupuiți înainte de nascere (oile îngreunate se junghiaŭ spre a obține pielea mielului din pân-

¹⁾ Hammer V, 23: La coiffure est considérée comme une chose fort importante en Orient où elle marque la différence des rangs, des emplois et des ordres religieux. Sous Souleïman les turbans et les habits furent soumis à des règles rigoureuses; le turban du Sultan (*selimi*) était de forme élevée et ornée de deux plumes de héron; celui des vizirs, large à la base, était couronné à la partie supérieure par une large bande d'or (*kalevi*), celui des autres grands fonctionnaires de la cour était en forme cylindrique (*mudjeveze*). Les oulémas ou les légistes portaient une espèce de bourrelet (*khorasani*); les gardes du corps de l'intérieur du palais un bonnet brodé d'or (*uskuf*); les gardes de l'extérieur ou bostandjis, un bonnet (*bareta*), dont l'extrémité de derrière descendait sur les épaules. Les officiers des janissaires avaient un bonnet en forme de casque et garni de plumes (*kouka*); les simples janissaires, un bonnet de feutre (*kece*); dans les classes ordinaires, on portait un turban de fantaisie (*perischani*), un simple turban (*dulbenâ*) ou un schall (*schemle*), négligemment tourné autour de la tête. — Cf. Filimon, 138: Ișlicul cu 4 colțuri al marelui terzibașa părea că reclamă prioritatea nobleței asupra căciulei de cazacliŭ a cojocarului subțire, care la rîndul ei părea că desprețuește căciula cu rôtă a bogasierului și calpacul de blană al arménului ibrișingîŭ.

tecele mă-seŃ). Calpacul Domnului, asemenea celui al Hanului, era de postav galben imblănit cu jder în partea-i de jos. Boierii purtau și ei calpace mari în formă de balon cu fundul roșu, pe când fundul la calpacul Domnului și al beizadelelor era alb (o diferență de etichetă strict observată). Și de óre-ce rangul boierului se măsura după mărimea calpacului ce purta, aceste căciuli deveneau un lux împovărat din toate punctele de vedere ¹⁾.

Sub ișlic, boierul purta tichie sau fes, scufie cilindrică din postav roșu cu un moț alb de mătase în vîrf: el se punea pe creștetul capului ras în formă circulară ca la Turci ²⁾. Scufia de noapte se numea ghigelic.

Turbanele și coafurile înalte (calpace, cauce, ișlice) au dispărut cu totul în Turcia în prima jumătate a secolului nostru, fiind înlocuite cu micul fes ce persistă și astăzi. La noi, după adoptarea fesului exclusiv, acesta dispăru la rîndul său odată cu întregul costum oriental, nu însă înainte de a fi fost purtat cîtva timp de lăutari și persistă până astăzi la țărancele bătrâne din județele de-a lungul Dunării.

§ 81. ÎNCĂLȚĂMINTEA LOR. — Încălțămîntea cea mai obișnuită a boierilor era, peste ciorapi scurți, papuci țuguiati și garnisiți pe dinăuntru cu piele galbenă (la Domn cu postav roșu) sau cu *meși*, cizmulițe din piele foarte fină cari veniau până la glesne și erau cusuți de ciacșiri. Înainte de

¹⁾ Zallony, 49: On pense combien cette présomption doit accroître l'ampleur des coiffures; aussi ce n'est point exagérer que de dire qu'ils en aient de telles qui empêchent un boyar d'admettre un ami à côté de lui dans sa voiture.

²⁾ Cf. Paul din Alep (II, 111): Toți Românii și toți Cazacii 'și rad capetele, lăsând numai d'asupra frunții un moțoc care cade pe ochi...

a intra în casă, său și jos lângă divan, vizitatorul își lăsa papucii și se presenta numai în meși.

La vreme rea, boierul punea sub papucii terlicii, nisce pantofi de postav, său peste papucii imeni, pantofi de marochin galben; iar când călăria (ca să facă o vizită său se ducea la Divan), încălța peste șalvarii cizme roșii său galbene de saftian, largi și scurte. La locul de destinațiune, feciorul îi trăgea cizmele și-i punea o pereche de papucii în picioare.

§ 82. IMBRĂCĂMINTEA COCÓNELOR. — Costumul femeilor nu diferia esențial de al bărbaților. Și ele purtau șalvarii, dar mai fini de catifea său gianfes, un ilic său pieptar mic și o fermenea său camisol de atlaz, peste care îmbrăcau un anterior mai lung ca la bărbați și d'asupra feregeua, o mantilă de vară din stofă ușoră; iarna, puneau peste biniș o giubea lungă (numită și ghiordie) cu mâneci de zof său și o malotea de cacom, haină foarte scumpă, lungă până la pământ și îmblănită în jurul gâtului (iacà) și pe marginea dinainte.

Ca și bărbații, cocónele purtau coafurii foarte înalte, garnisite cu fulii de diamant, rubin, smaragd. Cele mai în vîrstă purtau fes alb și testemel cu bibilurii.

Turbanele, interzise boierilor, damele tinere le obiceiuau mai înalte și stând drept în jos (iar nu înclinate ca la Turcii), așa-numitele sarice. Dar mai des ele purtau, ca și Dómna, işlice său căciulă late de samur orıjder, în vîrfurile cărora strălucia surguciul ca un buchet cu cotorul împodobit cu pietre scumpe: acest panaș înalt înconjurat cu diamante orna și işlicul lui Vodă, o prerogativă rezervată suveranității.

Femeile 'și acoperiaŭ capul cu diferite brobóde, mai fine saŭ mai gróse după anotimp, maramede borangic și de tulpan și șaluri scumpe, avênd totdeodată, în loc de basmale cari serviaŭ bărbaților de batiste, gevrele împodobite cu flori și brodate cu mêtase și fir.

În picioare, cocónele, pe lângă papucii încălțați peste meși, purtaŭ *conduri*, nisce sandale cu tocuri înalte, cusute cu fir și încrustate cu sidef.

§ 83. SULEMENIREA. — Acest costum cu totul oriental durâ până la 1821, când se făcu o adevărată revoluțiune în îmbrăcăminte cocónelor noastre, cari adoptară atunci portul europén, pe când boierii continuară încă câteva decenii a obicinuii costumul turcesc.

Contele de Langeron, care descrie acéstă repede transformare a toaletei damelor române după 1821, adaogă într'o notă din 1827: „Il n'y a que le fard auquel elles n'ont voulu jamais renoncer; leur visage est peint de toutes les couleurs“.

Dresul feței era o modă eminentemente orientală și adînc înrădăcinată în tóte clasele societății. O dómna pe atunci nu se credea destul de grațiosă până nu-și supunea figura unei adevărate operațiuni chimice: ea'și sulemenia fața cu alb și roșu, împodobind'o cu benghiuri din plasturi negre, își colora în negru genele și sprîncenele cu gogoși de ristic, își roșiă jumétatea unghiilor; iar cocónele cele bălaie 'și vopsiaŭ pèrul în negru cu un fel de praf numit *canà*, cu care și boierii 'și căniaŭ barba, ca să arate mai viguroși (o apucătură iarăși proprie Orientului). O femeie ast-fel dichisită aducea fórte mult cu actrițele din timpul nostru¹⁾.

¹⁾ Boué II, 197: Aussi comme nos actrices, mainte dame turque,

Cât de răspândit era sulimanul, o atestă Sulzer (II, 382), care observă cu ôre-care exagerare, că abia s'ar găsi în cele 4 provincii ale Daciei o țarancă, care să nu se sulemenescă la epoce anumite, mai ales în vremea peșitului, și acésta cu colorii din plante pe cari însăși le prepară. El adaogă că cocónele mai în vîrstă covîrșiau în acésta privință pe fetele de rînd și pe femeile cele tinere „căci la țărani babele nu se sulemenesc, la boierii însă din potrivă: domnișóra n'are nevoie de suliman, căci e așa de bine ferită de privirea unui bărbat, în cât nu se duce nici macar la biserică; din contra, mama trecută de 50 își drege nu numai pieptul, obrajii, sprîncenele și genele, fruntea și tótă fața până îndărătul urechilor, ci și noițele și sfîrcurile țitelor, și anume genele și sprîncenele negru, iar restul cu alb și roșu.“

Acésta apucătură este mai ales orientală, cu tóte că ea era tot așa de răspândită la femeile grece și romane. Grecóicele vechi, ca și cele de astăzi, întrebunțaú sulimanul, stubeciul și rumenele, își înnegriaú sprîncenele și-'și colorau unghiile cu roșu... Vopsirea unghiilor cu roșu din sucú frunzelor Lausoniei se vede deja pe vechile picturi și mumii egiptene.

La noi sulemenirea póte fi și astăzi urmărită în tóte clasele societății și în deosebi persistă ea printre mahalagióice.

vue de loin, paraît trop belle, mais en approchant de trop près, le talisman tombe de la manière la plus mortifiante. — Ibid. 193: Une originalité des orientaux, découlant du Coran, c'est de vouloir à toute force, pour paraître forts, avoir tous des cheveux noirs; aussi, vieux comme jeunes, ceux qui ne les ont que d'un châtain trop clair se le teignent de manière qu'il faut y regarder à deux fois avant de croire à la réalité de la couleur des barbes ou des moustaches.

Poesia populară o cunoșce și o amintesce la diferite ocașii.

Despre o țarancă nevastă, balada „Badiul“ (Alexandri, 125):

Bădulăsa mea frumoasă...
Mergi degrabă 'n cea casă :
Pune fața la ghilélă,
Buze moi la rumenélă
Și sprincene la cernélă...
Unghiile la ghilélă.

Despre o țarancă fată mare, într'o colină (Teodorescu, 88):

Iar cutare fată mare
Cu coșta pe spinare
Băga fața la nălbélă,
Buze moi la rumenélă,
Sprincenele la negrélă :
Și de horă se gătia,
Și la horă se ducea.

Despre o babă, Moș Ionică în jocul păpușilor (Ibidem, 132):

Cere mai cu inimă, babo. cere.
Că 'ți trebuie ristic pentru sprincene...
Îți mai trebuie câte un ban,
Ca să-ți cumperi suliman:...
Cere, că-ți trebuie o leiță
Pentru foiță...

Despre o mahalagióică (Marion, 152):

Sâmbăta a sosit. Cumetra Luxița și-a făcut dualeta de la nămieđi. E numa murse pe obraz și olmanu 'i stă cât deștul pe față. Și-a făcut pėrul creț în frunte, care îi șade ca un pământuf zbirlit și și-a îmbinat sprincenele cu petiță. A dat pe ici pe colo și cu foiță, scii așa ca să bată mai bine la ochi, nu de alt-ceva.

Despre coconițe (Alexandri, Teatru, 438):

[Chirița... fetelor]: Veniți încóci de grabă să vă pun puțintel roșu... ia așa; să fiți mai înbobocite... și ceva benghiuri...

Cronicarul Neculce pomenesce deja despre obiceiul sulemenirii prin clasa de jos a populațiunii moldovene (II, 225): „Dómna lui Dumi-

traşcu-Vodă era la Tarigrad, iară el aice își luase o fată a unei rachierite, de pe Podul Vechiū, anume Arhipóie, iar pre fată o chema Anița și era țitórea lui Dumitraşco-Vodă. Și o purta în vedelă între tótă boierimea și o ținea în brațe de o săruta, și o purta în sălbī de galbenī și cu haine de șahmarand, și cu șlic de sobol și cu multe odóre împodobită; și era tînără și frumósă, și plină de suliman ca o fată de rachierită. Și o trimetea cu careta domnescă, cu siimenī și cu vornicī și cu comiși, țiuva amiadă-ți mare, pe uliță, la feredeū și pe la mânăstirī, și pe la vii și primblări, și făcea și pre boieri de-și trimeteaū giupănesele cu dînsa“.

§ 84. BLĂNURI. — Partea cea mai însemnată a costumului nobil din acel timp era blănurile, cari constituiaū bogăția garderobei domnescī și boierescī. Prețurile lor variaū după colórea, calitatea și lungimea părului: partea de la picióre se numia „pacea“, iar cea de la pânțece „nafea“.

Blănurile cele mai scumpe eraū: cacomul, singépul alb sau negru, jderul, vulpea albă și négră, mai ales samurul, cea mai nobilă dintre tóte, ce se purta obicinuit iarna, pe când cele dintâi eraū rezervate pentru primăvara și tóamna.

Vulpea négră de Siberia era cea mai scumpă din aceste blănuri: era rezervată Sultanului, care o dăruia apoi marelui Vizir sau altui dignitar înalt în semn de cea mai mare favóre sau ca recompensă pentru un serviciū însemnat. Duca-Vodă și-a scăpat viața prin o blană de vulpe négră „fórté bună și de mare preț“ (Amiras III, 103), ce o trimise în dar Sultanului, „care i-a prea plăcut și a scăpat de mórte“.

Samurul era rezervat înalților dignitari ca Marele Vizir, Muftiul, Pașiī etc. Din samur eraū

și calpacele Domnilor și ale marilor boieri (Vornic, Comis etc.), așa-numitul „samur-calpac“: „Când Grigorie-Vodă aș mers de și-aș luat ȃiuă bună de la Vizirul (Amiras III, 156), l'aș îmbrăcat cu blană de sobol, care numai Pașii cei cu 3 tuiuri iaș blana aceea“.

Imbrăcarea cu caftane și cu blane, din partea Domnului saș a unui Pașă, se făcea după regulele unui ceremonial strict și după o građațiune fixată ¹⁾.

Ast-fel Gheorgache III, 332: „Iară cu o ȃi mai înainte de purcederea Pașei, aflându-se Domnul la Frumósa, după ce l-a chemat Pașa la cafè, ședând și óreși-ce la voróvă, pe urmă l-a îmbrăcat și cu blană de samur și pe Beizadè fratele Domnului cu cherachè, pe Divan-Efendisi cu cubur cu sîngép, iar pe vel Postelnic l'aș îmbrăcat cu cubur cu cacom, cum și pe alții din boierii cari aș fost orînduiți asupra trebilor, încă i-aș îmbrăcat, pe alții cu blane și pe alții cu benișuri, pe fie-care după cum a vrut, mulțămind și Domnul pe Pașa cu cele ce s'aș căđut, și pe cât aș fost prin putință“.

Pe fie-care an veniaș primăvara neguțatoriș cazacii, cari aduceaș din Rusia scumpele blănuri de Mosc. Garderoba boierilor era bine provăduță, căci iarna îmbrăcaș 2 saș 3 blăni în același timp. Purtarea acestor blănuri era mai

¹⁾ Cf. d'Ohsson VII, 199 și Hammer XIV, 44: La forme des pelisses d'État avait été réglée avec la même sévérité minutieuse que celle des turbans: la *kapanița* en étoffe d'or ou d'argent et bordée par devant et par derrière de fourrure de zibeline noire, était portée, dans les circonstances extraordinaires, par le Sultan, les princes, le grand Vizir et autres vizirs, comme par exemple les gendres du Sultan; les pelisses d'État des seigneurs de la chambre s'appelaient *erkian kurki*, celles à larges manches étaient nommées *feradž*; la pelisse de dessus (*ous thurk*) était affectée aux grands dignitaires de l'État.

mult o fală ¹⁾ de cât' o necesitate, de aceea ele nu lipsiaū nici în timpul cald al anuluī.

§ 85. LUXUL. — O asemenea garderobă putea să conție o întrégă avere: ea se putea ridica la 150000 de franci și mai bine ²⁾.

Luxul boierilor din acel timp atrăgea atențiunea monarhilor și a societății elegante din Occident. Postelnicul Caliarchi, boier moldoven, ajungând să trăiască la Petersburg sub Alexandru I, Țarul nu putea să-ī admire îndeajuns costumul ce purta în tóte ȃilele, așa că de multe ori întilnindu-l la preumblare, îl opria în drum, ca să-ī vadă de aprópe și să-ī numere blănile scumpe ce purta în acea ȃi ³⁾.

Tot ast-fel îmbrăcăminteia elegantă și scumpă a marelui Ban Enăchiță Văcărescu excita admirațiunea Curții din Viena: „Intr'acéstă séră Prințipul Kaunitz găsi pricină a-mī lăuda blanele de samur cu care eram eū îmbrăcat, căci obicī-

¹⁾ Boué II, 186: C'est une vraie charge de comédie que de voir deshabiller certains musulmans avec leurs 3 ou 4 gilets ou vestes, car souvent un homme très fluet sort enfin de cette masse qui avait l'air de vêtir un colosse.

²⁾ Zallony, 50: Le luxe est une de plus chères jouissances des boyards indigènes: leur mise est généralement d'une grande richesse, il existe chez eux des garde-robes qui représentent un capital effectif de 150000 fr., il en est d'autres qui le surpassent.

Cf. d'Ohsson IV, 137: La moindre fourrure de zibeline coûte 1200 ou 1500 livres; une infinité de dames et des seigneurs en ont dont le prix est de 5000 ou de 6000 livres, les plus belles valent 10000, 15000 et 20000 livres, et il n'est pas rare de trouver dans les garde-robes des seigneurs 8, 10 et même 12 de ces fourrures.

Hammer (XIII, 367—370) reproduce prețul blănurilor de la 1700: un spate de samur (*sirt*), prima calitate, 1000 lei vechi, a doua calitate 800, a treia calitate 700, a patra 500; apoi un spate de samur (*kafa*) 12 bucăți de prima calitate 600 lei, picior de samur (*pača*) 120 bucăți de prima calitate 120 lei, còde de samur (*koiruk*) 120 de bucăți 1000 lei, apoi rīs de Anadol 72 bucăți de prima calitate 450 lei, vulpe de Rusia (*Moskov nafesi*) 20 bucăți 45 lei, vulpe de Valachia (*Iflak nafesi*) 21 bucăți 18 lei, vulpe albă (*karsak nafesi*) 32 bucăți 24 lei etc.

³⁾ Drăghici, *Istoria Moldovei* II, 47.

nuesc Evropeiî să arate la aceste o simplicită și la ómeniî acei ce-î vęd întâiũ, și pe mine la acéstă asamblè mẽ descinsese damele și de brîu pentru ca să-mî vađă șalul . . .“ 1).

O blană de miel pentru calpacul domnesc costa 150 de fiorinî, iar una négră, când calpacul era de samur, costa de 10 orî mai scump 2). Surguciul saũ roseta de diamante la ișlicul lui Brâncovénu se evalua 35000—40000 de reali 3). Vasile-Vodă avea, între alte bogățiî, și 35 blănî de samur, dintre carî una făcută pentru sėrbătórea Pascalor, cusută tótă în aur și împodobită cu pietre scumpe, costa vr'ó 35000 de galbenî 4).

Imbrăcăminteá unuî boier, afară de scule, costa, încă pe la 1820, trei până la patru miî de francî 5).

Deja Grigorie Ghica-Vodă, îngrijat de acéstă pornire a boierilor către un lux exagerat, a recurs spre a-î pune capėt la o măsură originală, raportată de Enache Kogălnicénu (III, 251) sub anul 1764: „Vędënd Domnul aice în Iași o mândrie la pămîntenî, purtând fiesce-care cumășurî scumpe și blane, care nu era fiesce-care harnic de agonisire după straiete ce purta. Și sta Domnul de gândia ce agonisită póte ca să le dee, ca să cuprindă cheltuiala lor, și nu putea găsi cu gândul Măriei sale, și cunoscea că se sting cu straiete lor și a femeilor, și sta de se mira ce va face. Socotia ca să dee poroncă să nu póрте fiesce-ce straiete; dară iară se lăsa, căci puteaũ ca să nu ție acea poroncă în samă, și

1) *Tesaur* II, 289.

2) Reicevich, 29.

3) Del Chiaro, 102.

4) Paul din Alep II, 85.

5) Recordon, 82.

apoi trebuia să se pedepsescă și să se arăte Domnul rău către norod.

„Dară socoti Domnul mai pe urmă și și-a făcut singur Măria sa un rînd de straie de postav libadè și giubè, și într'o di fără de veste aș eșit îmbrăcat cu ele la Divan. Care într'aceiași di, vedînd ómenii Măriei sale, s'aș rușinat cu toșii; cãci luase și ei óre-care învățatură de la pãmîntenii, și așa peste douè-trei zile aș început și ei fiesce-care a pune libadele de postav și giubele. Aceste vedînd boierii pãmîntenii, aș început și ei a-ș face; și așa în scurtă vreme s'aș rîdicat acea cheltuială nebunescă a straielelor, neșicînd Domnul nimèruș nimică; încã mulțãmia Domnului cã aș făcut una ca acèsta, cãci mulșii rêmãsesse sèracii, ales din cei ce erau însurașii“¹⁾.

Luxul cocónelor era încã și mai mare și consta mai ales în giuvaeruri de tot felul: cercei, brățãri, ghiordane și paftale de aur sau de argint, de mãrgãritare și pietre scumpe. Gãtul și urechile erau încãrcate cu scumpeturi și degetele tóte, chiar și policarul, cu inele de diamant.

O femeie nobilă, în costumul ei de gală, purta pe corpul ei o valóre de 20000 pãnã la 30000 de lei vechi, spre a nu mai vorbi de samurul și de cele-lalte blãni scumpe cari puteãu sã coste

¹⁾ Intr'un cas analog, Turcul era mai expeditiv. Cf. Hammer XVI, 63: Moustafa III tenait toujours une main ferme à l'exécution des édits qu'il avait rendus contre le luxe des vêtements; il le renouvela vers ce temps (1760) en menaçant de la bastonnade tout homme appartenant aux classes inférieures qui oserait porter des fourrures de lynx ou d'hermine... Le même esprit de minutie présida à l'ordonnance que le Sultan rendit contre le luxe des riches étoffes de Venise qui s'était introduit depuis quelque temps et que les grands dignitaires avaient pris coutume d'offrir en présents à la place de celles fabriquées à Constantinople.

3 până la 4 pungi¹⁾). Prețul cel mai mic al unui șal de Iran sau Persia era de 2500 franci și o malotea obișnuită putea să coste până la 500 de lei vechi²⁾).

§ 86. STOFE. — Stofele aduse din Constantinopole nu erau mai puțin scumpe și variate. Ele erau de mătase ori catifea, de fir și de bum-bac, sadea sau lucrata în aur și în argint.

Ast-fel: alagea de Halep, de Misir și de Șam (șamalagea), atlas de Florența, basma și cit de Tocat, borangic de Brusa, de unde se aduceau asemenea cutniile și tulpanurile; camo-has de Veneția, ghermesut de Alep, giar de India, harea de Chio, hataia de Florența, șaiu de Angora sau enghiur-șal, șalurile scumpe de Iran și Cașmir, sandal de Veneția etc.

Apoi stofele scumpe sau cumășuri numite agabaniu, bogasiu, buhur, calemcheriu, ciatmă, diba, filaliu, giampfes, helaliu, lavdan, musul, șah-mara, șarvana, selimie, serasir (frenghie), sevaiu, taftă, zarpa, zof.

Dionisie Eclesiarchul vorbind de ieftinătatea mărfurilor sub Alex. Ipsilant al Munteniei, în 1775, pomenesce următoarele stofe (II, 166): Postavul de Englitera bun era cotu 3 lei, saita 7 lei cotu, șaiu 4 lei și jumătate, tropaor 2 lei și jumătate, postav mai de jos 2 zloți și un leu cotu, șamalageua de cele bune 10 lei sau 12, mai jos 8 lei, ghermesut 1 leu cotu, mult 50 parale cotu, nefelele de vulpe perechea 22 lei pe

¹⁾ Sulzer II, 378 și Wolf II, 262.

Cf. d'Ohsson IV, 145: Le luxe est quelquefois si exagéré chez les femmes, qu'elles portent 5 ou 6 bagues à la fois: tous les doigts en sont garnis, même le pouce.

Bandinus, 310: Annulis, torquibus, armillis gemmarum et uniorum valore pretiosis nobiliores feminae et virgines utuntur...

²⁾ Ca element de comparație se poate utiliza capitolele corespunzătoare din opera lui Friedländer, *Civilisation et moeurs romaines du règne d'Auguste à la fin des Antonins*. Paris, 1865-1874, livre VIII (vol. III, p. 1-163): le luxe romain.

ales, vulpile era una 1 leu și altele toate celea erau ieftine.

Iar sub anul 1815 (p. 224) notă, din contră, enorma lor scumpire: alagăua prăstă 12 lei, șamalagăua 25 lei și 30 lei bucata, postavu tropaor 10 lei cotu, șaiu 16 lei cotu, saita 24, asemenea și bumbac, astar, ibrișim și găitanurile, încă și ghermesuturile, toate celea s'a suit la preț întreit și înșeptit.

E curios că pe când în totă Turcia nu era o singură manufactură de postav ¹⁾, Grigorie Ghica-Vodă înființase una cu destul succes, cum povestesc En. Kogălnicenu (III, 252): „chirhana, adică postăvărie... a făcut și o bală de postav prea frumoasă de a trâmisi'o la Impărăție la Sultanul Mustafa peșcheș, ca să vadă ce odor s'a făcut acestui pământ“.

Cap. II : Nutrimutul

§ 87. MÂNCĂRILE. — Nutrimutul acestei societăți sedentare era de o excesivă abundență și varietate, dar confortul tot așa de primiv ca și mobilierul.

Mâncările, foarte numeroase și picante, 15 până la 20 și (la ziafeturī sau zevchiurī) chiar 30 de feluri, se succedau repede, aduse fiind de servitorii pe tablale, pe când mesenii ședeau turcesce pe divan lângă o mesciōră rotundă cu picioarele scurte (sofra), sau la Curte grupați în jurul unei mese propriu-dise. Numai ciorba și pilaful, cu care începea și se sfârșia orice masă, se mâncau cu lingurī (mai ales de lemn), celelalte mâncări se luaū cu degetele din castron. Fripturile se aduceau tăiate în felii dispensând

¹⁾ d'Obsson IV, 228.

ast-fel de cuțite și de furculițe: la Curte, puiul, fiert sau fript, era mai întâi rupt cu vârful degetelor de către marele Postelnic și apoi oferit Domnului și celorlalți oșpeți cari îl mâncau cu mâinile. Bucatele se aduceau pe talere de porțelan, farfuri, sau la Curte și de argint. Domnul sau stăpânul casei întingea mai întâi limba în compot și apoi era urmat de ceilalți meseni.

Când Domnul se pune la masă, meterhaneua executa diferite cântece; sunetul tobelor și trîmbițelor era semnalul pentru aducerea bucatelor.

Masa domnască se termina la ora 1 după amiazi, odată cu ciubucul și cafeua, după care Vodă se da odihnei până la ora 5.

Iată câteva notițe istorice relative la ospetele domnesci extrase din călătoria archidiaconului Macarie la Curțile lui Vasile Lupu și Mateiu-Basarab.

Despre luxul și belșugul meselor domnesci (II, 70): Banchetul fu sumptuos și servit cu o așa abundență, în cât vinul și mâncările ar fi ajuns pentru a sătura o mie de ómeni, ceea ce se întîmplă la tóte mesele urmate după publica asistare a Beifului la o liturghie.

Despre un banchet dat la palatul lui Vasile-Lupu (II, 71): Când se aduceau bucatele de la cuhnie, băteau tobe, sunau fluere și trîmbițe, și bucuria festivă era foarte mare, Banchetul și musica turcescă nu încetară până séra, când ne am întors acasă...

Despre altul dat în Țirgoviște la Curtea lui Mateiu-Basarab (II, 90): De câte ori se aducea un serviciu cu bucate de la cuhnie în refectoriu, băteau tobele, sunau trîmbițele și se aușia ascuțitul țipet al fluerelor. De câte ori bea Beiul, sunau iarăși trîmbițele și se descărcau trei tunuri, de se cutremurá chiar pămîntul¹⁾.

¹⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, 95: Parata esse fercula tubarum tympanorumque strepitus indicat.

După ciorba (precedată mai ales la dejun de mezeluri, icre sau sardele) venia tocanele foarte gustoase și cari forma accesoriile ori-cărui prânz: bucățele de carne fierte în untură și drese cu piper sau căței de usturoi (tocana din carne de ôie se numia capama, iar cea cu măcriș și mirodenii musaca).

Dintre legume se obișnuia mai ales pătlăgelele vinete și bamele, pe lângă fasolea și varza cari formeză până astăzi temeiul bucătăriei orientale. După friptura de pasere, de miel sau de berbece, se aduceau cocolușe de carne numite sarmale sau chiftele (după cum erau sau nu înfășate în foi de viță), urmate de compoturi, mai ales de vișine.

Felurile plăcinte, în deosebi cele înfoiate și gătite cu miere (baclava) sau cu brânză (ciurechiu), erau aduse în sahan sau sinii și purtate de slugi pe tablale. În special prăjiturile, între cari primul loc îl ocupa halvaua, celebră în bucătăria orientală cu ingrediente, colorii (albă, cenușie, negricioasă și roșie) și forme variate.

Ori-ce masă se încheia cu pilaful, care era nelipsit și revenia în toate zilele (ca macarónele la Italianii și pudingul la Englezii), cu iaurt și cu pome, mai ales struguri, smochine și pepeni.

Ordinea mâncărilor, gătite de bucătarii greci sau țigani, era cea următoare: supă, tocană, friptură, legume, compot și pilaf.

La Curte și la boierii (ca abluțiunea religioasă la Turcii) se obișnuia, înainte și după masă, a se da mosafirilor de spălat mâinile: o slugă ținându-le lighianul, basin de argint sau de cositor, și alta turnându-le din ibric, vas de același metal, după care se ștergea cu peșchirul sau náframa. Slugile domnescii cari purtau grijă de aceste ser-

viciii, se numiaŭ mataragiŭ, ibrictar și peșchirigiŭ.

§ 88. BĂUTURILE.— Dintre băuturi, afară de vin și de rachiŭ (maŭ ales cel dres cu anason saŭ pe cursă), boierii obișnuiaŭ în timpul verii șerbet, un fel de limonadă cu diferite esențe și mirodenii. La Curte era un slujbaș special, șerbegiul, care prepara odată cu șerbetul diferite compoturi și dulceturii (cele de pome se numiaŭ peltea, iar cele de chitră tertia).

Poporul de jos bea iarna salep, vegetal rășinos fiert cu miere saŭ apă, apoi buză, un fel de de bragă și în fine balbaș saŭ mied.

Dar băutura cea maŭ obișnuită pentru toate clasele, sexele și vârstele, era caféua, deliciul Orientului întreg, care se bea dimineața, după masă și de zece ori în timpul zilei; dar fără zahăr (înlocuit la vizite cu dulceta). Ea se oferia fierbinte, în ceșculețe de porțelan saŭ filigene puse, ca să nu-și ardă degetele, în alte cesci numite zarfuri, mici suporturi de aramă saŭ de argint și lucrate une-ori în filigran (cele destinate lui Vodă erau împodobite cu diamante).

Caféua era încă necunoscută în Moldova la începutul sec. XVI și cronicarul Neculce ne a transmis în această privință o anecdotă foarte picantă: „După ce aŭ luat Bogdan-Vodă Domnia, aŭ și trimis pre Tăutul Logofetul sol la Turci. Când aŭ închinat țara la Turci, așa vorbesc ómenii, că l'aŭ pus Vezirul de aŭ ședut înaintea Vezirului pre măcat. Și n'aŭ fost având mestii la nădragii, că trăgându-i ciobotele numai cu colțunii aŭ fost încălțat. Și dându-i café, nu scia cum o va bea; și aŭ început a închinare să trăiască Impăratul și Vezirul; și închinând, aŭ sorbit felegenu ca altă băutură“.

În epoca fanariotă, un slujbaş atașat Domnului, și numit Vel-Cafegiș sau Cafegi-baș, primia ca venit o dare anuală de la fie-care cafenea saŭ tahmis, local unde se măcina și se ardea caféua.

Cap. III: Sociabilitatea

§ 89. FUMATUL. — Inseparabil de caféua era ciubucul saŭ luléua turcésă compusă dintr'o țevă lungă de 7—8 picióre, din lemn de cea mai bună calitate (antep, iasomie, nuc, trandafir), și terminată la gură cu o imamea, acoperită cu o giuvanea și păstrată în califurî; imaméua era o bucățică de chihlibar saŭ de mărgén, substanțe de carî nu se prinde murdăria.

Mai complicat era ciubucul persienesc saŭ narghiléua: un borcan de sticlă ca o pară cu fundul lat umplut două treimi cu apă și comunicând cu un borcănaș de tutun, iar în partea-î gólă cu o lulea elastică de piele în serpentină (numită „marpiciș“), avênd o gură de chihlibar. La fie-care aspirațiune, fumul se cobora în partea gólă a borcanului și prin apă se întorcea apoi până la gură, provocând o clocotire a lici-dului.

De aci expresiunea consacrată „a bea tutun“, care din turcesce a trecut asemenea în limba neo-grécă și în cea albaneză.

Tutunul, originar din Equator, s'a întrodus în Turcia la începutul sec. XVII (1605) și de la Turci trecu la Persani, cum arată întrebuintarea narghilei (descrișă deja în 1633 de Olearius care o vêduse în Persia). Marea răspândire a plantei printre popórele asiatice, sprijinită de pornirea

lor pentru substanțele narcotice, e posterioară descoperirii Americii¹⁾.

Tutunul se purta în săculețe de mătase numite chisele și se vindea în pachete sau boccele²⁾.

Ciubucul a jucat un rol însemnat în societatea din acel timp. Nu numai Curtea, ci și fiecare casă boierescă avea câte un ciubucciū (la Curte și un narghelegiū), care purta grijă de curățenia ciubucelor și le prezenta mosafirilor: fie-care salon conținea un mare număr dispuse în mod vertical într'un dulap de sticlă cu tăblițe crestate.

La vizite, se oferia întâi ciubucul, apoi dulcéța (prezentată în chisele și conservată în gavanóse) și caféua: ciubucul și caféua (ambele cu caimac) constituind atunci fondul politetei și ospitalității.

Așezați pe divan, stăpânul casei și óspetii săi își făceau tabietul adică fie-care dintr'înșii, în atitudinea comodă a orientalului, se îmbéta cu fumul parfumat al narghilelei și 'și sorbia picătură cu picătură filigénul de cafea: un fel de far-niente particular orientalului, starea de beatitudine a osmanliului, când corpul părea că-și pierduse mobilitatea-și și când viața însăși se trăda numai prin sorbire, la intervale egale, a fumului din ciubuc. După masă, cu imaméua de chihlibar în gură, adormiaū cu toții pe divan „ca prunciū cu sfircul țitei“.

Acéstă îmbétare a minții, într'un grad și mai

¹⁾ Numele chinez, japonez, indian, persan etc. al Nicoțianei reproduc cu puține modificări numele americane *petum* și *tabak* (ar. duhan înseamnă la adică „fum“). De Candolle, *L'origine des plantes cultivées*, p. 114 și urm.

²⁾ Până astăzi s'au conservat unii termeni privitorii la fabricarea tutunului: lucrătorul care îl taie mărunt se numește „căigiū“, mașina de care se servă „havan“, succitura din foi de tutun „ciulea“ etc.

înalt, se obținea prin unele electuare familiare Orientului, în primul rând cu afionul său opiul, pentru care musulmanii aŭ o mare pasiune și care se bea spre a provoca pretinse senzațiuni voluptoŭse și visiuni nălucitoare ¹⁾).

Turcul numesce vinul, caféua, afionul și tutunul „cele 4 colóne ale cortului voluptății“ : sorbind primele două, el cade într'un fel de reverie delicióŭsă, așa-đisul *chef* saŭ stare de quietism oriental, în opozițiune ca starea posomorită și mânióŭsă a tiriachiului, a bėutorului pasionat de vin și de afion, căruia revenia buna dispozițiune odată cu primele filigene de cafea.

§ 90. PARFUMURILE. — La acestea se adaogă parfumurile și mirodeniile atăt de prețuite în Orient: moscul, chihlibarul, apa de trandafir ce se turna pe mâinile mesenilor după fie-care fel de bucate; dar mai ales odagaciul, parfumul oriental prin excelență: lemn închis cu fire gálbuș și îmbibat de rėșină și de elemente oleióse, cu care se parfumaŭ filigenele și lulelele ciubucelor, dându-le un miros aromatic fórte plăcut și pătrundėtor, asemenea și barba. La plecare, servitorul (care la Curte purta numele special de buhurdan-giŭ) presenta mosafirilor buhurdanul saŭ cățuia din care se exala fumul de odagaciŭ și acestă aducere de parfumuri era un semn de congediŭ ²⁾).

¹⁾ Cf. Hammer XVI, 64—65: Les teriaki ou mangeurs d'opium... des hommes pâles, amaigris, à la marche indécise et chancelante, au cou roide, aux yeux éteints... les plus robustes avalent, avec un verre d'eau fraiche, quatre pilules de la grosseur d'une olive. En moins d'une heure ils subissent l'influence de l'opium et sont en proie à une sorte d'ivresse, ou, pour mieux dire, d'extase qui persuade à chacun que les désirs les plus extravagants de son imagination se sont réalisés...

²⁾ Cantemir, *Moldova*, 54: Haec posteaquam secundum solennem ordinem disposita esse kiehaja resciverit, suffitum adferri; et principem suffumigare jubet, quod apud Turcas discessus et valedictionis signum est.

§ 91. VISITE ȘI DISTRAȚIUNI. — Visitele și sindrofiile erau aproape unicele distraȚiuni în monotonia aceluï traiu. Boierul, venit în vizită călare, era descălțat de o slugă, care îi înlocuia cizmele roșii de drum cu pantofi galbeni. Când intra în salon, toți se ridicau în picioare și rămăneau astfel până ce se aședau pe divan, înaintea căruia visitorul își lăsase papucii în rindul celorlalți. Imediat slugile aduceau mosafirului dulceta într'o farfuriora de argint ciselat și apă într'un bocal, după care veniau ciubucul și cafeua.

Același lucru se repeta în haremul cocónelor carl, în timpul conversațiunii, se jucau într'una cu nisce mătăni scumpe ¹⁾.

Coranul interdice ori-ce fel de jocuri, în special cele de hasard: „cel ce joca în șah și în dame e tot atât de necurat ca cel ce 'și móie mâinile în sânge de porc“. Dar asemenea interdicerii arbitrare n'au fost nici odată riguros observate de musulmanii, la carl jocurile în șah (șatrange) și în trictrac (tavle sau șeș-beș) precum și în zarl (cu terminii specialii dubara și epiec), au fost destul de răspândite în orașe ²⁾ și de la ei au trecut și la noi, odată cu diferitele varietăți ale jocului în cărți (ca ghiordum, otuzbir) și cu terminologia lor specială: berlic, coz, fursant, mertepea, rutea...

¹⁾ Prințul de Ligne în 1788: Les boyardes ont sans cesse à la main, ainsi que les sultanes, une espèce de chapelet de diamants, de perles, du corail, de lapis-lazuli, d'agate ou d'un bois de rose rare qui leur sert de maintien, comme l'éventail chez nos femmes.

²⁾ D'Ohsson IV, 399: Les Turcs ne connaissent ni le jeu d'exercices ni celui des cartes, plusieurs cependant jouent aux échecs...

Boué II, 144: On joue dans les villes aux dés (*zar*), aux échecs (*chatrandi*), au trictrac (*tavli*): divers jeux de cartes comme le taroc, le jeu de préférence, et des jeux de hasard, tel que le trente-un (*otouz bir*)...